

ADALÉKOK FÉNYES ELEK PÁLYÁJÁHOZ

SZASZKÓNÉ DR. SIN ARANKA

Bár *Fényes Elek* személye a halála óta eltelt 122 év alatt többször is az érdeklődés homlokterébe került, akadémiai rendes tagsága megszűnésének okait keresve mégis azt tapasztaltuk, hogy életének, munkásságának több megnyugtatóan máig sem tisztázott részlete is van. E dolgozat azzal kívánja a további kutatást elősegíteni, hogy összefoglalva a szakirodalom eddigi megállapításait felhívja a figyelmet azokra a pontokra, amelyeknek vizsgálatához újabb levéltári, kéziratári források feltárására lenne szükség és lehetőség.

Források

A Fényes Elek életével és munkásságával megismerkedni szándékozó kutató alapvetően négy forrásra támaszkodhat. 1. Az első, egyben legnagyobb terjedelmű forrást saját művei jelentik, amelyek dokumentálják érdeklődésének, szellemi változásának állomásaait, adatokat tartalmaznak keletkezésük körülményeiről, forrásaikról, szerzőjük olvashatóságáról, s pusztán felsorolásukkal is jelzik aktivitásának intenzitását, tevékenységének területeit.¹ 2. Rendelkezésre állnak kortársainak róla készített írásai. 3. ([19], [21]) A személyével, működésével kapcsolatba hozható levéltári, kéziratári anyagból elsősorban az általa 1848 és 1849-ben vezetett Országos Statisztikai Hivatal fennmaradt iratanyaga ismert, továbbá felhasználták az MTA iratanyagát, illetve a titkosrendőri megfigyelésének levéltári iratait is. Az alaposabb kutatás valószínűleg további értékes adalékokat tárhatna fel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), a KSH és felettes szerve (a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi, majd a Kereskedelemügyi Minisztérium) iratanyagában. A vele foglalkozó szakirodalom megjegyzései arra figyelmeztetnek, hogy érdemes lenne a megyei levéltárakban is nyomozni Fényes adatkerő levelei után. ([35], [41]) Még felderítésre várnak az ő és családja életének hivatalos dokumentumai is (születési, házasságkötési, halálozási anyakönyvek bejegyzései, iskolai anyakönyvek, gyászjelentések).² Nehezen megválaszolható kérdés, hogy vajon mi történt Fényes Elek tízezer nyi cédulás adatgyűjtésével, amelynek szakaszosan korszerűsített adatait élete során több

¹ Műveinek bibliográfiáját több alkalommal összeállították, elsőnek *Keleti Károly* emlékbeszéde [21] függelékébe *Findura Imre*, illetve biográfiája mellékleteként *Tyukódy Piroska* [43], majd a születésének 150. évfordulójára rendezett kiállítás katalógusában is. Legutóbb *Körmendi Gábor* szerkesztésében jelent meg 1986-ban egy újabb összeállítás. [23]

² [42] és MTA kéziratári repertórium, KSH Könyvtár kéziratára, Földművelés-, Ipar- stb. Minisztérium iratai.

művéhez is felhasználta, s amit ha kézbe vehetnénk, pontosabban rekonstruálhatnánk munkamódszerét, forrásait.³ 4. A tevékenységével, műveivel, illetve az általa művelt szakterülettel, a leíró statisztikával foglalkozó szakirodalom, ami mint a mellékelt, teljesnek nem tekinthető irodalomjegyzék is mutatja, szintén nem kevés.

Historiográfiai vázlat

A személyével és munkásságával foglalkozó irodalom áttekintése során érdemes külön csoportként kezelni a születésének 150. évfordulója kapcsán keletkezett írásokat. A személye iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődés eredményének tekinthető, hogy elkezdődött életművének számbavétele, a vele kapcsolatos források feltárása. Alakjának felidézése azonban az adott történelmi helyzetben többszörösen is „áthallásossá” vált. Egyrészt a múlt progresszív elemeiben példát felmutatni kész történeti szemléletbe jól beleillett a kortársak által mellőzött népi forradalmár alakja, akinek az utókor igazságot szolgáltat, másrészt 1957-ben a „politikai okokból félreállított” forradalmár tudós alakja egyéb visszhangot is ébreszthetett, az ünnepségsorozat rendezőinek szándékától függetlenül is. Hogy e megemlékezést mennyiben ihlette a korszellem, arra az is utal, hogy halálának 120. évfordulóján, születésének 175. évfordulóján személye lényegesen kisebb érdeklődést keltett.⁴ Az 1957 utáni említéseket, cikkeket három csoportba sorolhatjuk.

1. Miközben folytatódik a műveiben felhalmozott adatok felhasználása és idézése, megkezdődik egyrészt életművének történeti forrásként való szemlélése, a forráskritika eszközeivel való megközelítése, másrészt érdeklődést kelt maga a műveket létrehozó, a reformkorban rendkívül aktív közéleti tevékenységet folytató ember. Két hosszabb tanulmány és néhány szakcikk jelzi a kezdetét annak a folyamatnak, amely – miközben részleteiben feltárta élete fontosabb fordulópontjait, a történelmi eseményekben játszott szerepét, foglalkozott műveinek forrásaival, közönségével, adatainak megbízhatóságával – megnyugtatóan napjainkra sem zárult le. ([1], [11], [18], [33])

2. A második csoportba soroljuk a rövid megemlékező írásokat és a közelmúlt bőséges szaklexikon-termésének szócikkeit. Az a tény, hogy szócikket szentelt személyének például a Néprajzi lexikon, a Magyar utazók lexikona, hogy szerepel a természettudomány és a technika nagy magyar alakjait, illetve az agrártörténet kiválóságait számbavevő életrajzgyűjteményekben, azt jelzi, hogy az általa művelt komplex leíró műfajt több tudományterület is elismeri tudománytörténeti előzményként. ([47], [48], [49], [50]) Az általa közölt adatok szakmailag korrekt felhasználását azonban nem segíti elő, hogy az e szócikkek végén található irodalomjegyzék a Keleti-féle nekrológ és a 150. évforduló megemlékezéseinek felsorolásával véget is ér, és nem tartalmazza még az önálló kötetben megjelent, tehát könnyebben hozzáférhető újabb irodalmat sem, ezzel nem ad támpontot a forráskritikai eredmények továbbgondolására.

3. Fényes Elek XX. század végi jelenlétének legkézenfekvőbb bizonyítékai műveinek reprint kiadásai. A talán kiadói vállalkozásként is kifizetődő kiadások a történeti, népraj-

³ Nem őrizi a kéziratos hagyatékot az MTA Kézirattára, nincs anyaga az Országos Levéltárban, ahol pedig a Nemzeti Múzeumtól átvett iratanyagból kibontott személyi fondokról összesített mutató áll rendelkezésre. Lehetséges, hogy a kortársak nem tulajdonítottak értéket az iratkötegeknek, s szemétre került? Lehetséges, hogy az élete utolsó évtizedeiben anyagi gondokkal küzdő Fényes Elek egy rokon területen dolgozó pályatársának adta el feljegyzéseit, s annak hagyatékában lappang? E kérdések is a további kutatás egyik lehetséges irányát jelzik.

⁴ Mindössze két hírlapi cikket találtunk, az is a levelezés rovatban jelent meg. Lásd: [4], [17], [37].

zi megközelítésű tudományágak művelői, a helytörténészek és a múlt iránt érdeklődő nagyközönség igényeit elégítették ki olyan időben, amikor a történeti Magyarország területének egészére vonatkozó friss feldolgozások széles körben nem voltak hozzáférhetők. E reprintek olykor az eredeti kiadás egyszerű reprodukciói, máskor jegyzetekkel, mutatóval vagy előszóval bővített szövegekzlések.⁵

Az MTA Kézirattárában fennmaradt, 1840-ben papírra vetett önéletrajzát olvasva és a vele foglalkozó irodalmat forgatva úgy tűnhet, szinte minden lényegeset tudunk Fényes Elekről.⁶ Ha végigtekintünk az alábbi, az életrajz lehetőleg minden ismert állomását felsoroló listán, megállapíthatjuk, hogy a különböző források adatait időrendbe állítva évről évre nyomon követhető pályája. A vele foglalkozó irodalomban azonban rendszerint külön válik társadalmi működésének leírása és műveinek értékelő bemutatása; életrajzírói attól függően, hogy tudományos pályáját vagy közéleti tevékenységét vizsgálták, emeltek ki egyes vonatkozásokat. Az életút pusztá tényeinek felsorolása – kiegészítve önállóan megjelent fontosabb műveinek adataival és a művel kapcsolatos legfontosabb forráskritikai megállapításokkal – azért is fontos, mivel úgy tűnik, a művek és az életmű helyes megítélésének kulcsa is az életrajz lehet.

Életrajzi adatai időrendben

1807. július 3-án a Bihar megyei Csokajon született. Apja *Fényes Antal* földbirtokos, anyja *Nadányi Zsuzsanna*.⁷

1814 és 1822 között a debreceni református kollégiumban tanult. ([33], [38])

1822–1824-ben Nagyváradon a királyi akadémia filozófiai fakultásán tanult. [33]

1824–1826-ban Pozsonyban elvégezte a jogot, s ott maradt gyakornoknak is. [33]

1827-ben mint törvénygyakorló jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. (Lásd az önéletrajzot.)

1828-ban mint királyi táblai jegyző Pesten tartózkodott. (Lásd az önéletrajzot.)

1829 márciusában Pesten letette az ügyvédi vizsgát, majd elkezdte az adatgyűjtést egy terjedelmes földleíráshoz, s ennek érdekében több utazást tett.⁸

1830-tól tanácskozási joggal részt vett az országgyűlésen, gr. *Haller János* követeként. (Lásd az önéletrajzot.)

1831-ben ismét az országot járta, illetve Csokajra ment, és gazdálkodni kezdett az apja által kiadott birtokrészen. [33]

⁵ Az általunk ismert reprintek a következők: Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népisme, statisztikai és történeti folyóirat. *Fényes Elek és Luczenbacher János* felügyelése mellett szerk. és kiad. *Vahot Imre*. Utószó: *Kósa László*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest. 1983.; Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. Budapest. Állami Könyvterjesztő Vállalat. 1984.; Magyarországnak, 's' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. (A mű Vas vármegyét bemutató részének reprintje.) Vas megyei levéltári füzetek 4. Bev. jegyz.: *Benczik Gyula, Mayer László*. Vas megyei Levéltár. Szombathely. 1991.; A magyar birodalom ststisztikai, geographiai és történeti tekintetben: részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak... 1. kötet: Komárom vármegye. (Forráskiadványok 1.) Kultsár Kálmán. Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Tatabánya. 1992.; *Fényes Elek*: Komárom vármegye leírása (1848). (Csallóközi Kiskönyvtár.) Utószó: *Koncsol László*. Pozsony. Kalligram Kiadó. 1994.

⁶ Keleti nyomán ([21] 5. old.) az volt ismeretes, hogy önéletrajzi feljegyzések nem maradtak utána. Fényes Elek önéletrajza az MTA Kézirattár 1231:6 jelzet alatt található, s mivel e saját kezű dokumentum több ponton helyesbíti, illetve kiegészíti az életrajzi írások adatait, a két kézírásos oldalnyi szöveget betűhív olvasatban függelékként közreadjuk. (Az MTA Kézirattárából idézett iratok összegyűjtésében *Breiner né Varga Ildikó* volt segítségemre, köszönet neki érte.)

⁷ Születési dátumát önéletrajza alapján adjuk meg. A széles körben elterjedt július 7. valószínűleg keresztelésének dátuma. *Szinmyei* ([38] 374. old.), *Kovacsics* [27] szerint 10 gyermek közül harmadikként született. *Paládi-Kovács* ([33] 8–9. old.) szerint a legkisebb, tizedik gyermek volt. *Galgóczy* ([19] 110. old.) szerint kilenc, nagykorúságot ért testvér (5 fiú és 4 leány) között ő volt a legkisebb. Bár édesanyjaként 1846-ban, tehát még Fényes Elek életében megjelent *Vahot Imre* cikkében *Nadányi Zsuzsannát* nevezte meg – összhangban a mellékletben közölt önéletrajzzal –, a halála utáni megemlékezésekben Keletinél és Galgóczynál is *Máriássy Éva* szerepel. Sajnos a XX. századi területváltozás miatt Csokaj református anyakönyvei nincsenek meg az Országos Levéltár mikofilmgyűjteményében, esetleg a helyszínen lehetne a családfáról részletesebb adatokat gyűjteni.

⁸ Lásd az önéletrajzot, illetve [38] 374. old., [33] 14. old. szerint 1828–1829-ben két évet ügyvédként Pesten, illetve az országot járva töltött.

1831-ben apja meghalt kolerában. Testvéreivel megosztotta a családi birtokon, saját részét Lajos testvérének elzálogosítva, a kapott összesen 1832–1836-ban a Pozsony megyei Sárosfán bérelt földet, s oda is költözve gazdálkodni kezdett.⁹ Nőül vette egykori szállásadónője leányát, *Eitele (Eisele) Zsófiát*, egy tisztartó árváját. ([33], [38])

1831 és 1835 között Pozsonyban és Sárosfán lakva rengeteget utazott anyaggyűjtési céllal, illetve levélben kért adatokat. Későbbi műveihez tízezerszám gyűltek a cédulák. ([33], [38]) Magyarország különböző vidékei mellett felkereste Morvaországot, Alsó-Ausztriát és Stájerországot is. (Lásd az önéletrajzot.)

1836-ban, mikor első nagy munkáját nyomtatni kezdték, végleg Pestre költözött. ([33], [38]) Ittartózkodása első éveiben az irodalomnak élt, illetve ügyvédi gyakorlatot folytatott. [38]

1836-ban megjelent a Magyarországnak ... mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben című művének első kötete, 1840-ig megjelent mind a hat kötet, 175 nyomdai íven, 2828 nyomtatott oldalon. [33] Ebben a falvak népességét a megyék többségénél az 1830-as egyházi sematizmusok alapján adta meg, 11 megye esetében azonban *Ludovicus Nagy* 1820-as évekbeli adatait vette át, Temes és Torontál megyénél pedig a népösszeírás alapján közölte. [1]

1837. szeptember 7. a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. ([13], [32], [38])

1838. július 1. és 1839. január között állásban volt. *Borsos Márton* megbízásából *Vállas Antallal* együtt szerkesztette az első hazai mezőgazdasági lapot, az *Ismertetőt*. A szerkesztőségi munka kapcsán tanulmányozta a külföldi közgazdasági és agrártudományi szakirodalmat.¹⁰

1840. szeptember 8-i naggyűlésén a hatkötetes mű elnyerte az akadémia 200 aranyas nagyjutalmát, ülnökkévé választotta a dunamelléki református főkonvizstórium, táblabírává Bihar, Torontál és Ugocsa vármegye. ([21], [33])

1841. november 13-tól a Magyar Iparegyesület egyik alapítója, választmányi tagja, 1847-től aligazgatója, iskoláinak, iparműkiállításainak szervezője volt, részt vett az iparosokra vonatkozó statisztikai adatok gyűjtésében is. ([27], [33], [38])

1842–1844. A Magyarország állapota... hat kötetes művet második kiadásban is megjelentette a kiadó, ebből az első három kötet átdolgozva jelent meg. Fényes országosan ismertté lett. [33] A három átdolgozott kötetben a népesség számát egyrészt az 1839–1840-es sematizmusok alapján közölte, de megadta a nem nemesek összeírása alapján is. A változatlanul hagyott kötetekben azonban továbbra is egymás mellett szerepelnek az 1830-as sematizmusok adatai és *Ludovicus Nagy* 1820 körüli adatai. [1]

1842-ben megjelent a Magyarország statistikája 1-3. kötete, ezt 1843 decemberében német nyelven is kiadták. [33] Ez valószínűleg a Magyarország állapota tervezett összefoglaló kötete, ami annál modernebb felfogásban ismertet, s a lehetőségekhez mérten élt a nemzetközi összehasonlítás eszközével is. [21] Az ország népességét 1839–1840-es sematizmusok alapján határozta meg. [1] Először ebben a művében foglalkozott a népmozgalom kérdésével. Felsorolta az ország összes akkor ismert barna- és feketeszén-lelőhelyét, s beszámolt a hevesi, zalai kőolajról is. [33]

1843-ban elnyeri megosztva az akadémiai nagyjutalmat. ([21], [33])

1842-ben belépett abba az írói körbe, amelyből kialakult a Nemzeti Kör, amelynek 1843. október 13-tól 1845. október 4-ig alelnöke (elnök: *Vörösmarty Mihály*), majd az ismételt egyesülés után Ellenzéki Kör néven 1847. január 20-tól 1849 júniusáig alelnöke (elnök: *Teleki László*) volt. ([33], [38])

1843. június 3-tól 1847. március 20-ig az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadója. ([27], [38]) Ekkortól ő szerkesztette az Egyesület kiadásában megjelenő *Mezei Naptárt*, amelynek példányszáma előbb 40, majd 80 ezerre nőtt és melyben a Magyarország földleírása sorozattal kivonatolva ismertette hatkötetes nagy művét, s ezzel korábban ismeretlen olvasóközönséghez juttatta el. Neki volt köszönhető a vidéki fiókegyletek egész hálózatának megszervezése. [33]

1843. november 13. és 1848 májusa között az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél Fényes mellett segédként volt foglalkoztatva *Galgóczy Károly*, aki részt vett irodalmi működésében is. ([38], [19])

1844. december 22. Szerepe volt a Gyáralapító Társaság megalakításában és vezetésében. [33]

1845. október 15-én a Nemzeti Körből kivált Kossuth-párti kisebbség tagjaiból megalakította a Pesti Kört, amelyek alelnöke lett (elnök *gr. Ráday Gedeon*). [33]

1847-ben megjelentette a Magyarország leírása 1-2. kötetét. Ez a korábbi két nagy mű leszűrt kivonata. [21] Az 1842-es kötethez képest teljesen újjáformálódik és sokat gazdagodik az ipart és kereskedelmet bemuta-

⁹ [21] 6. old., [38] 375. old., [33] 15. old. Az események sorrendje némileg eltérő a forrásokban.

¹⁰ [33], [43] szerint 1838. február és július között dolgozott csak itt, s nagy botrányal és 56 forinttal a zsebében távozott.

tó fejezet, a Termékek leírásánál is kerülnek újabb adalékok a szövegbe, jórészt változatlan marad a mezőgazdaság jellemzése. [1] Az egyes megyék népességszámához egységesen az 1846. évi sematizmusokat vette alapul, és a társadalmi szerkezet megrajzolásához felhasználta az 1846. évi népösszeírás végeredményét is. [1] E mű kidolgozásában részt vett *Galgóczy Károly* is. [19]

1847-ben hónapokig betegeskedett. [21] Formálisan is szerződést kötött *Galgóczy Károllyal*, aki megbízásából 32 megyét utazott be, hogy a helyszínen gyűjtsön földrajzi, történeti és statisztikai adatokat. Ennek felhasználásával készült el a Komárom megye kötet, illetve a Borsod megye kötet kézirat. [21]

1847-ben megválasztották az Iparegyesület aligazgatójává (az igazgató *Kossuth Lajos* volt), és annak közlönyét, a *Hetlapot* is ő szerkesztette. ([27], [33], [38]) Iparegyesületi működése kapcsán nagy része volt a Védegylet megalakításában, szervezésében, vezetésében is. [38]

1848-ban az országgyűlési képviselőválasztáson a gödöllői kerületben jelöltette magát, de *Beniczky Ödönnel* szemben nem választották meg, más forrás szerint visszalépett. [21] Ugyanekkor jelentős része volt abban, hogy *Kossuthot* Pest megyében megválasztották. ([21], [38])

1848 januárjában megjelent A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben. 1. Komárom megye leírása. (A sorozatból több kötet nem jelent meg.) A kötet előszavában is szerepel, hogy létrehozásában *Galgóczy Károly* is szerepet játszott. E kötet az első a magyar földrajzi irodalomban, amely időjárási mérési adatokat közöl. A felekezetek anyakönyvei alapján megyei szintű népmozgalmi adatokat is tartalmaz.¹¹

1848 tavaszán tevékeny szerepet játszott a történelmi eseményekben.¹²

1848. április 26-án *Szemere Bertalan* belügyminiszter osztálytanácsossá nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezésével és vezetésével. Munkatársai: *Galgóczy Károly*, *Palugyay Imre*, *Bajkay Endre*, *Jerney János*, *Bárándy János* és *Köváry László* voltak. A kormány Szegedre költözéséig volt hivatalban. ([19], [38], [42])

1848 május – 1849 június a Radical Kör alelnöke volt. [33]

1849-ben a vészbíróság elnöke volt. ([33], [38])

1849 októberéig Biharban, leginkább Csokajon, testvéreinél bujdosott, majd októberben önként jelentkezett. *Kossalkó János* haditörvényszéki államügyész jóindulatának köszönhetően büntetlenül szabadult. ([33], [38])

1851-ben kiadta a négykötetes Magyarország geographiai szótára című munkáját. [33] A mű egyes megyék esetében az első adatgyűjtés frissebb adatokkal kiegészített, helységnévtárszerű változata. A községi lakosság szám igen heterogén: anélkül, hogy ez jelezve lenne, a településeknél felváltva szerepelnek *Ludovicus Nagy* 1820-as adatai, 1830-as, illetve 1839–1840-es sematizmusadatok, olykor még újabbak is, illetve egyes városoknál az 1850–1851-es népszámlálás eredményei is megjelennek. ([1], [41])

1854-ben eladta gödöllői birtokát – szőlője és nyaralója volt ott –, és visszaköltözött Pestre. ([32], [38])

1856-ban a debreceni református kollégium megválasztotta tanárnak, alkalmazásához azonban a Helytartótanács nem járult hozzá. [33]

1857-ben az Első Általános Magyar Biztosítási Társulat alakulása körül tevékenykedve titkárrá és az életbiztosítási ügyosztály főnökévé választották. Kidolgozta az élettartam és halálozási valószínűség tábláit. 1859-ben az intézet vezetőivel támadt súrlódások miatt lemondott. ([21], [38])

1858. december 15. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi osztálya rendes tagjává választotta. [13]

1859-ben megjelent magyarul, majd 1860-ban német nyelven is a Magyarország statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból c. mű 1. kötete. A 100 holdon felüli birtokosokat és az utolsó posta adatait is tartalmazó, a községeknél a földterület művelési ágak szerinti megoszlását is feltüntető vállalkozás tovább nem folytatódott. [41]

1860. január-februárban súlyos beteg, meg kellett operálni. Átmenetileg szállása sem volt. [43]

1860-as évek elején a kormány magyar hivatalos lapjának, a *Sürgönynek* volt a főmunkatársa, és írt a konzervatív *Pesti Hírnök* számára is. [38]

1860-as években családja: testvére, *József* és unokatestvére *Károly*, barátai és az írói segélyegylet támogatta. [21]

1865. december 7. Az MTA naggyűlése, azzal az indoklással, hogy akadémiai székfoglalóját nem tartotta meg, rendes tagból levelező taggá minősítette vissza. [53]

¹¹ [21], [33], [9], 1. lábjegyzet. A megye valamennyi községét kilenc időmetszetben vizsgáló tanulmány szerzője szerint Komárom megye ezen újbóli leírása, bár több benne a történeti adat, statisztikailag kevésbé sikerült, a pusztai népesség száma például az 1836-os kötetben pontosabb. A szerző a sok tévedést a helyi viszonyok nem ismeretével magyarázza.

¹² Ekkori cselekedetei napról napra megismerhetők a hivatkozott irodalomból.

1867 elején benyújtotta a Magyar Tudományos Akadémiának meg nem tartott székfoglalója gyanánt korábbi sajtópublikációi összefoglalásaként A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járárok szerint című munkáját, amit 1867. április 8-án az Akadémia felolvasottul elfogadott és meg is jelentetett. A tanulmány úttörő volt a magyar nemzetiségi statisztika területén, bár a magyarok számát pontatlanul, túl nagyra tüntette fel.¹³

Az 1860-as évek második felében *Csengery Antal* javaslatára az MTA Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága, hogy nehéz helyzetében segítségére legyen, felkérte egy tanulmány megírására, amely 1867-ben a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményekben jelent meg.¹⁴

1867 után felajánlotta munkáját a megalakult kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének, az alakuló statisztikai szervezet vezetését ugyan el nem nyerte, de *Gorove István* miniszter jóindulatából tiszteletdíjat kapott.¹⁵

1869. szeptember 27-én folyamodott Pest város statisztikai hivatalának igazgatói állásáért, de a betöltésnél nem rá esett a választás.¹⁶

1870 nyarán a *Magyar Újságban* 7 részes cikksorozatban kritizálta az 1870-es népszámlálás statisztikai hivatal által közzétett táblázatát. [23]

1870 nyarán *Szlávy József* földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez folyamodott támogatásért egy helyiségnévtár összeállításához. [51]

1870 szeptembere és 1873 márciusa között részt vett az Országos m. kir. Statisztikai Hivatal munkatársaival együtt az 1873-as helyiségnévtár összeállításában.¹⁷

1876. július 23. hosszú betegség után Újpesten meghalt, temetésének költségeit a statisztikai hivatal fedezte. [38]

1877. november 26. Keleti Károly emlékbeszédet tartott felette az Akadémia „összes ülésében”. [21]

Támpontok Fényes Elek életművének értékeléséhez

Ha műveit és tevékenységét kor- és eszmetörténeti szempontból értékeljük, ki kell emelnünk, hogy első művei megjelenésükkor példátlanul népszerűek voltak, mert adataikkal, szemléletükkel valós érdeklődést elégítettek ki, nemcsak a művelt nagyközönség, hanem a közigazgatás és a reformországgyűléseken formálódó politikai ellenzék körében is. *Vahot* nyomán szinte minden életrajzában szerepel, hogy könyvei a nemesi könyvtárak alapállományához tartoztak. Az ország területének, népességének, gazdasági viszonyainak megismerését szolgáló leíró kötetei az útleírás-irodalom mellett nagy szolgálatot tettek az egységesülő nemzettudat kialakulásának.¹⁸

Tudománytörténeti szempontból értékelve írásait feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy az általa – és Magyarországon több kor- és pályatársa által – művelt leíró statisztika mint műfaj nemzetközi mértékkel mérve korára már elavult. A Magyarországnál polgárosodottabb országokban ekkorra már megszervezték a hivatalos statisztikai szolgálatokat, amelyek egységes szempontok szerint rendszeresen folytatott anyaggyűjtéseik alapján megbízható adatokkal elégítették ki a kormányzat, a közigazgatás és a tudomány igényeit. A statisztika mint módszertani tudomány eszköztára ekkorra már kialakul. Fényes egész élete és pályája szempontjából sorsdöntő jelentőségű, hogy ez a váltás Magyarországon épp az ő életének derekán következett be. A szabadságharc bukása után, az

¹³ ([32], [39], [43]) Az utólagos székfoglalást nem említi *Fekete*. [13]

¹⁴ [43] A Párhuzam egy felől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben című munkájáról van szó.

¹⁵ ([21], [38]) *Gorove István* 1867. II. 20. és 1870. V. 24. között volt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, a tiszteletdíj tehát ekkortól járhatott neki, az ezzel kapcsolatos iratanyag feltehetőleg megvan a minisztérium levéltári anyagában.

¹⁶ *Körösy Józsefet* nevezték ki. [21]

¹⁷ A magyar korona országainak helyiségnévtára. Szerk.: Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. Athenaeum. 1873. 1538 old. Előszó.

¹⁸ Az útirajzok hazai jelentőségéről lásd [34].

abszolútizmus éveiben a Magyarországra is kiterjesztett osztrák statisztikai adatgyűjtések szolgáltattak a korábnál megbízhatóbb, bár sokak által vitatott, elfogultnak értékelt, azonban figyelmen kívül nem hagyható adatokat. A kiegyezés után hamarosan felállított hivatalos statisztikai szolgálat meginduló adatgyűjtései pedig a kortársak szemében végképp leértékelték, elavulttá tették Fényes enciklopédikus jellegű munkáit. Emberi tragédiája, hogy e nagy változások közepette nem akadt számára hely.

A történeti távlat fújta le a port ismét köteteiről, műveinek a történeti statisztikai megközelítés adott újból jelentőséget. [40] Mivel olyan korból közöl számszerű adatokat, amelyről nincsenek vagy csak hasonló jellegű magángyűjtésű adatok vannak, ezáltal közlései a korszak történetével foglalkozók számára megkerülhetlenné váltak.¹⁹ Ha azonban műveit a korszak tanulmányozásának történeti forrásaként akarjuk felhasználni, alkalmazni kell vele kapcsolatban az adatok hitelességének, felhasználhatóságának mérlegelésénél e szaktudomány teljes forráskritikai eszköztárát. Az ilyen jellegű vizsgálódásra ez ideig néhány kisebb területen került sor. Ezek során kiderült, hogy munkáiban – a legnagyobb elismeréssel említettekben is – több hiba, hiány, tévedés is található, mihelyt az ellenőrzést lehetővé tevő ismeret-, illetve forrásanyag birtokában közelítünk hozzá. ([9], [12], [36], [41])

Az adatainak forrásait, a művek összeállításának folyamatát vizsgáló tanulmányok, úgy tetszik, hasztalan intenek arra, hogy közléseinek kritikátlan elfogadása tévedésekhez vezethet.²⁰ Az egyes publikációk használata során is feltétlenül szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy községsoros adatai valószínűleg egész irodalmi működése alatt az 1831–1835-ben felállított, az 1830-as egyházi sematizmusok, illetve kisebb részt *Nagy Lajos* népességi adataira támaszkodó, az 1790-es kataszteri felvétel tévesen értelmezett mezőgazdasági adatait tartalmazó nagy adatgyűjtésre támaszkodtak. Ezen adatok teljes körű, szisztematikus felfrissítésére a későbbiekben nem került sor, e munkát Fényes csak elkezdte, de nem fejezte be. Élt ugyan az OMGE-nél, az iparegyesületnél és egyebütt betöltött pozíciója nyújtotta lehetőségekkel, és nem hagyta abba adatgyűjtésének gazdagítását, tévesnek bizonyult adatainak korrigálását. Ismeretes, hogy mint az OMGE előadója fordult levélben adatokért településekhez, s kiaknáza a mellé írnokként beosztott Galgóczy Károly munkaerejét tisztán magánkutatásai céljára is.²¹ Egyleti, szerkesztői működése egyébként is tág teret biztosított számára, hogy az ország különböző pontjain élő emberekkel és hivatalnokokkal kapcsolatba kerüljön, s ez talán még az adatgyűjtésnél is nagyobb súllyal esett latba akkor, amikor – a kor könyvértékesítési szokásai szerint – a kinyomtatott példányokat el kellett adni. Műveinek kiadása és értékesítése tehát szintén jelentős szervezőmunkát igényelt, amit betöltött pozíciói elősegítettek.²² A folyamatosan, de egyenletlenül bővülő adatbázisból születtek községsoros adatokat tartalmazó művei, egy-egy új megközelítéshez más-más szempont szerint csoportosítva, illetve összegezve az adatokat. Egy-egy új kötetét ekként nem lehet az akkori valóság naprakész lenyomataként értékelnünk, azok csak az adatbázis akkori állapotának lenyomatai. Tehát azt kell

¹⁹ Így például a Magyarország történeti kronológiája Fényes adataival jellemzi az ország akkori gazdasági helyzetét, az [30] is több helyen hivatkozik adataira.

²⁰ ([11], [1]) Sajnálatos, hogy *Dombi* és *T. Mérey* a számítógépen rögzített jelentős nagyságú anyag forráskritikai áttekintésére nem vállalkozott.

²¹ Idézik az OMGE leveleit: [41], 10. lábjegyzet, [35]; *Galgóczy* szerepére [19] és [21].

²² Iparműkiállítások, egyesület területi szervezete kiépítése. Könyvterjesztői módszerét jól dokumentálják a Tyukody-féle biográfia mellékleteként közölt levelek.

mondanunk, hogy ha egy település, terület bizonyos adatai változatlanok maradtak a nagy adatközlések egyes kötetekben, az nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adott jelenség maga is változatlan maradt, csak azt, hogy a változást jelző adat, forráscsoport nem jutott el Fényeshez. A változás első jelzése nem feltétlenül azt jelzi, hogy mikor történt a változás, csak azt, hogy addigra mindenképpen megtörtént és Fényes tudomására jutott.²³ A történelmi és az életrajzi adatok egyaránt azt mutatják, hogy 1848 után Fényes egyre kevésbé tudott friss adatokat szerezni. Úgy tűnik, 1851-re elszakadt egymástól a cédulás adatbázis és az összefoglalások. Miközben az adatok korszerűsítését a cédulás anyagon lényegében mindig csak elkezdte, de soha sem fejezte be, az összefoglaló kötetekben a megyei és az országos adatokat igyekezett frissen tartani. Ezzel, illetve a könyvterjesztés számára megváltozott feltételeivel is magyarázható, hogy egy újabb, nagy, az egész országot bemutató sorozat kiadására irányuló törekvései kudarcot vallottak. E helyzetet így sommázza Keleti: „Művei nagy terjedelműek, de leg-becsesebb bennök az anyag. Ha ez hiányozni kezdett, a befejezés is abban maradt.” [21]

Életrajzainak visszatérő eleme, hogy a szabadságharc bukása derékba törte pályáját, s többé igazából nem talált magára. Valójában megváltozott helyzete előidézőinek azonban csak egyik eleme volt közvetlenül a politika, amikor 1856-ban a Helytartótanács megakadályozta, hogy elfoglalja a debreceni református kollégium által felkínált tanári állást. Sokkal erősebbek lehettek a közvetett politikai hatások: a szellemi élet legkülönbözőbb területein kiépített személyi kapcsolatrendszere felbomlott, azok, akikhez tartozott, jelentős részben emigrációba kerültek.²⁴ Az 1852-ben kiadott, szigorúan korlátozó egyleti törvény nemcsak azt akadályozta meg, hogy tere nyíljon a szabad társulásoknak, az egyesületek tisztségviselői posztjainak megszűnésével néhány értelmiségi megélhetését is veszélyeztette.²⁵ E változás Fényest annál érzékenyebben érinthette, mivel számára nemcsak némi biztos kenyérkeresetet jelentettek egyesületi tisztségei és a velük járó szerkesztői pozíció, hanem módot adott az adatgyűjtésre s egyben értékesítési lehetőséget az elkészült kötetek számára is.²⁶ Ehhez járult továbbá, hogy átalakult az általa művelt szakterület.²⁷ A tudományok formálódó rendszerében a korábban enciklopédikus államismetről sorra levált a földrajz, a néprajz, s önállósodott a módszereiben egyre kidolgozottabb statisztika. [33] Fényes társadalmi és közéleti marginalizálódásának valószínűleg csak egyik s talán nem is a legfontosabb oka lehetett sokat emlegetett szerzősége a kormánypárt és a konzervatívok lapjánál. Megintcsak találónak tűnik Keleti tömör megállapítása: „Maradtak neki barátai s ezeket nem is politikai működése idegenítette el tőle; hanem inkább társadalmi hanyatlása.” [21] Ennek kirívó pontja volt akadémiai rendes tagságának megszüntetése.

Fényes Elek akadémiai tagsága

A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi osztályának levelező, majd rendes tagjává választása, illetve rendes tagból levelező taggá visszaminősítése – gyakran tévesen

²³ Jó példát találni erre Sopron bányászata és ipara kapcsán az [41]-ben.

²⁴ Az életrajzi részben felsoroltakon kívül tagja volt még a természettudományi társulatnak, a művészeti, sőt a hangászati egyesületnek is. [33]

²⁵ A megváltozott egyesületi helyzetre lásd [28].

²⁶ [33] Ennek rendszerességére enged utalni az a felajánlás, hogy minden díj nélkül elvégezze a feladatot.

²⁷ E kérdésről [20]-ban további gazdag irodalmat lehet találni.

akadémiai tagságának törlése – olyan életrajzi adat, ami a vele foglalkozó feldolgozások egyikéből sem hiányzik. Levelező tagságát az Akadémia 200 forintos nagyjutalmát is elnyert, hatkötetes nagy munkájának, a Magyarország mostani állapotja... címűnek köszönhető, későbbi művei közül a Magyarország statistikája szintén kapott – megosztott – akadémiai nagyjutalmat. A forradalom és szabadságharc bukása után az Akadémia közgyűlése tíz évig nem ült össze, s a hosszú szünet utáni első, 1858-ban megtartott közgyűlésen 16 rendes tagot választott, köztük *Arany János* költőt, *Ballagi Mór* nyelvész-szótáríró, *Csengery Antal* közgazdász-történetírót, *Fényes Elek* statisztikus-földrajzi író, *Hunfalvy Pál* nyelvész-etnográfust, *Jedlik Ányos* fizikust, *Wenzel Gusztáv* jogtörténészt, hogy csak a ma is ismerteket soroljuk. [13] Úgy tűnik, az Akadémia igyekezett soraiba emelni mindazokat, akik köztiszteletnek örvendtek, s Fényes ekkor még ezek közé tartozott. A későbbiekben a rendes tagok számának ilyen mérvű bővülésére már nem volt példa, évi 1-3, kivételes esetben 4 tag felvételére nyílt lehetőség.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a Fényes visszaminősítése körüli helyzetet, röviden át kell tekintenünk az esemény hátterét. Az MTA-nak 1858 és 1870 között 6 osztálya volt, így a nyelv- és széptudományi, a filozófiai, a törvénytudományi, a történelmi, a matematikai és a természettudományi osztály. Az Akadémia alapszabálya értelmében az egyes osztályokon a rendes tagok száma 7-7 lehetett, azaz egy időben összesen 42 akadémiai rendes tag volt, új tagot csak az elhalálozás miatt megürült helyekre lehetett választani. Az akadémiai rendes tagokat az alapszabályban felsorolt kötelezettségek terhelték, s tagságuk folytán jövedelmet húztak. [52] Az akadémiai rendes tagság azonban ekkor sem volt főállású foglalkozás, hanem a szellemi élet más területein betöltött pozíciókhoz társult. Miközben az akadémiai tagság rangot jelentett az egyénnek, az akadémiának mint testületnek az adta meg a rangját, hogy kik voltak a tagjai.

A Fényes Elekkel történtek kapcsán az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az önkényuralom idején az 1857-es népszámlálás szerint Magyarország népességében az értelmiség 65 369 főt tett ki, (arányuk nem haladta meg az összlakosság 7 ezrelékét), az ekként nyilvántartottaknak fele közhivatalnok volt (több mint 40 százaléka pedagógus, közülük 1864-ben a felsőoktatásban 227, a középiskolákban 1627 főt foglalkoztattak). [30] Ráadásul a jobbágyfelszabadítás miatti kártérítés elhúzódó kifizetése következtében a volt birtokos nemességnek csak kisebb része volt képes középbirtokosi szinten megkapaszkodni, jelentős része elszegényedett, és az önkényuralom elleni passzív ellenállás elmúltával értelmiségi, hivatalnoki pályára törekedett. [28] A kevés betölthető pozícióra így sok volt a jelentkező. Fényes Elek abbéli igyekezete, hogy állandó hivatalba kerüljön, 1848 után eredménytelen maradt: tanári kinevezése politikai okokból, biztosítótársasági foglalkoztatása személyi okokból hiúsult meg, a megalakuló országos, illetve fővárosi statisztikai hivatal vezető posztjainak betöltésénél pedig nem rá esett a választás. Fényes Elek így maradt írásaiból élő, független értelmiségi akkor, amikor a 7 ezreléknyi értelmiségi népességnek mindössze 1 százaléka, az országban együttesen mintegy 715 fő volt hivatásos író és szerkesztő. [52] E kényszerű helyzet következményét így summázta Keleti: „...elkomorul lelkünk, hogy a szakirodalmi tevékenység egymaga, bár vasszorgalmú, nemcsak jólétre nem segíti, de el sem tartja az író, ha hivatala vagy egyéb kenyérkereső alkalmazása vagy más vagyonszerzési forrása nincs”. [21]

Vegyük ezek után számba, amit az esetről tényszerűen tudni lehet. Az Akadémia titoknokai – mai szóhasználattal főtitkára – 1865. december 7-én a naggyűlés elé terjesztett

indítványában javasolta, hogy töröljék a rendes tagok sorából mindazokat, akiket 1858-tól 1861-ig rendes taggá választottak, de székfoglalójukat nem tartották meg. [53] Hogy pontosan ismerte a betérjesztő a javasolt intézkedés következményét, jelzi, hogy ugyanitt rögzítették is: „...minthogy pedig e határozat folytán most már a történelmi osztályban egy rendes tag helye megürült: a nevezett osztály fölhatalmaztatik, hogy e hely betöltése végett még e naggyűlés folytán ajánlatot tehessen”. A történelmi osztályt aligha érte késületlenül ez a felkérés, mivel a megürült helyet három nap múlva valóban be is töltötték: 1865. december 10-én akadémiai rendes taggá választották *Hunfalvy János* földrajztudóst, statisztikust, egyetemi tanárt. [13] Korábban, 1858-ban ugyanakkor választották levelező taggá Hunfalvyt, amikor Fényest rendes taggá. Az akadémián aktívan tevékenykedő, a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közleményeket is szerkesztő Hunfalvy – mint a hazai földrajztudomány első professzora – már 1863-ban támadta Fényest, vitatva, hogy egyáltalán geográfusnak tekinthető-e, hiszen az ország egészéről nem volt képes átfogó képet adni. [33] Egyebek mellett szerepe lehetett abban, hogy a tudós társaság arra törekedett, hogy kettejük akadémiai tagságának felcserélésére módot találjon.

Ezen szándék érvényesítését elősegíthette az a körülmény is, hogy – az akadémiai almanach 1865-ös kötetét véve alapul – Fényes Elek ezekben az években nem publikált. Miközben még a levelező tagok tevékenységét is gyakran több mű címléírása jelzi, Fényesnél ennyi áll: „politikai és nemzetgazdasági cikkek hírlapokban”. Emellett az is szembetűnő, hogy az akadémiai rendes tagok mindegyikének a társasági, egyesületi címek mellett társadalmi presztízisüket meghatározó állása is volt. Így például a történettudományi tagtársak között volt egy egyetemi tanár, egy nyugalmazott udvari kamarai számvevőtiszt, egy földhitelintézeti titoknok, egy kanonok, továbbá köztük szerepelt a Nemzeti Múzeum régiségtárának őre. A hírlapi cikkek írásából élő, állandó lakhelyeül egy pesti fogadót megjelölő, az akkori tudományosság szempontjából már korszerűtlennek ítélt Fényes Elek nem illett a tudós társaságba.

Megfelel a valóságnak a levelező taggá visszaminősítés indokául megjelölt tény, hogy az 1858. december 15-én akadémiai rendes taggá választott Fényes Elek nem tartotta meg a teljes jogú tagság feltételeként előírt székfoglalót, holott ezen alapszabályi kötelezettségnek a vele együtt, illetve a később megválasztottak csaknem mindegyike egy éven belül eleget tett. [13] Az intézkedés jogalapját Fényes sem vitatta, ezt jelzi, hogy – ha késve is – 1867 elején benyújtott egy tanulmányt, amit székfoglalóul el is fogadott az Akadémia, s azt Hunfalvy János véleménye alapján soron kívül ki is adták. [39] Az életrajzi adatoknál utaltunk már arra, hogy kapcsolata az Akadémiával később sem szakadt meg teljesen.

Még két körülményt érdemes tisztázni. Egyik az indítvány betérjesztőjének személye, akit – Keleti említi – Fényes az élete végéig gyűlölt. [21] Az indítványt az MTA titoknoka terjesztette be, s ezt a tisztet 1865. január 26-tól Arany János töltötte be. Kérdés, hogy Keleti mentegetésekkel is kísért megjegyzése valóban őrá vonatkozott-e, vagy arra, aki a hivatalát még igen rövid ideje betöltő költőt arra ösztönözte, hogy a több körülmény által indokolt helycsere lebonyolításának módját keresse meg. Arany szerette volna az ügyet csendben lebonyolítani, azonban az 1866. május 28-i ülés határozata értelmében az 1865. december 7-i naggyűlés jegyzőkönyvének kivonatát meg kellett küldenie Fényes Eleknek. [39]

A másik tisztázandó körülmény szintén az eseményeket feltehetőleg jól ismerő Keletitől származik, és pedig az, hogy „reá és egyedül reá alkalmazván az alapszabályok teljes szigorát” jártak el, arra enged következtetni, hogy ezen az alapon más rendes tagságát is meg lehetett volna szüntetni. [21] Az MTA Adattára alapján arra következtethetünk, hogy Keleti esetleg *Jókai Mór*ra utalt, aki 1861. december 20-án rendes taggá választatván csak 1870-ben, azaz kilenc évvel később olvasta fel székfoglalóját. Ez a körülmény is aláhúzza a Fényest visszaminősítő akadémiai határozat némileg koncepciós jellegét, hiszen arra hívja fel a figyelmet, hogy az akkori magyar szellemi élet egy olyan súlyú szereplőjét, mint Jókai Mórt, aligha jutott volna eszébe a tudós társaság szervezeti rendje felett örökös tisztségviselőknek ilyen formai okok miatt törölni a rendes tagok sorából. [13]

FÜGGELÉK

FÉNYES ELEK ÖNÉLETRAJZA 1840-BŐL²⁸

Nagyméltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram !

Azon levélnek következtetésében, melyet Excellenciád hozzám július 8kán 1840. hivatalosan intézni kegyeskedett, az ott kitétt pontokra e' következő adatokat vagyon szerencsém alázatosan közleni:

1. Születtem július 3kán 1807. Csokajon, Bihar vármegyében Fényes Antal és Nadányi Zsuzsána nemes szüleitől. Születésem helyén nevelkedtem az 1814k év november hónapjáig, a' midőn Debreczenbe vitetvén, itt végeztem el 8 esztendő alatt az alsó elemi és deák oskolákat. 1822–1824ig a' philosophiát a' nagyváradi, 1824–26ig törvényt a' posonyi királyi akademiában hallgattam. Mint törvénygyakorló az 1827ki évet országgyűlésen Posonyban, 's az 1828ki évet mint királyi táblai jegyző Pesten töltöttem; martiusban 1829. az ügyvédi esküt letetvén. Ezután régi kedvencz tanulmányimra, u.m. geographiára, statisticára, statusgazdálkodásra több időt fordíthatván, elkezdtem adatokat gyűjteni Magyarországnak egy terjedelmes földleirathoz; mellynél fogva hazánkban több utazásokat tettem, 's az 1830-ki országgyűlésen is mint gróf Haller János képviselője végig jelen voltam. Országgyűlés után születésem helyén, atyám által kiadott jószágomban gazdálkodék, a' midőn a' foglalatosság e' nemét igen megkedveltem. 1832–36ig mint házas Posony vármegyében telepedvén le, ez időszakot részint Posonyban az országgyűlésen, részint Sárosfalván gazdálkodásban, részint Magyarország több különböző vidékeibe, továbbá Morva, Alsó-Ausztria, Stájer országokba tett utazásokban töltöttem. 1836tól fogva mind a' mai napig állandóul Pesten lakván, részint literariai, részint ügyvédi dolgokkal foglalatostkodtam, 's foglalatostkodom. – Megtiszteltetést nyertem azáltal, miszerint a' magyar nemzeti academia 1837-ben sept. 7kén levelezőtagnak, 's a' helvetiai vallástételt követők dunamelléki egyházkerülete 1840-ben jun. 15kén tanácsbirának választta.

2. Nyomatott munkáim ezek:

A.) Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Első kötet. Pesten. Trattner-Károlyi nyomtatása. Uri utca 612. szám. 1836. nagy 8ad rétt 532 lap. E' munának többi kötetei is ugyan e' czim alatt, ugyanazon nyomtatóműhelyben 's városban megjelentek illy következő renddel: Második kötet, 1837. nagy 8. 680 lap. Harmadik kötet, 1837. nagy 8. 455 lap. Negyedik kötet, 1839. nagy 8. 480 lap. Ötödik kötet, 1839. nagy 8. 262 lap. Hatodik kötet, 1840. nagy 8. 420 lap. Az egész munka Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak geographiáját, 's a' Katonai Végvidék statisticáját teljesen magában foglalja, 's 6 kötetben, 2828 lapon, nagy 8ad réttben 175 1/2 ivre terjed.

²⁸ MTA Kézirattár K 1231:6.

B) E' című magyar ujságot: Ismertető, Honi 's Külgazdaságban és Kereskedésben 1838ik évnék második félévében szerkesztetem, 's ebben, némi apró fordításokat mellőzve, saját dolgozataim ezek voltak:

1. Balásházy János gazdasági munkájának recenziója	370ik szeleten
2. Békés vármegye, gazdasági tekintetben	33 " "
3. Földművelés akadályai (a' magyarországi)	1 " "
4. Fulneki uradalom Morvaországban	22 " "
5. Juhok kerengőségéről	25 " "
6. Pestmegyei árvíz által károsult helységek	55 " "
7. Szentes, mezőváros, gazdasági tekintetben	17 " "
8. Az üszögről	73 " "

C) A' Társalkodóba 1839ik év második felében e' következő státusgazdasági értekezéseket irtam:

a) Minimumról még egy szó	276 és 269 lapon
b) Minimum's Maximum tárgyában további felvilágosítás	329 "
D) Álnév alatt soha sem irtam.	

E) Kéziratom illy című nagy részt készen van: Magyarország statistikája. Az egész teend közel 60 nyomtatott ivet, 's hihetőleg két kötetben jelenik meg.

Ezeknek közlése után magamat Excellentiád kegyességébe ajánlván, mély tisztelettel maradok Excellentiádnak alázatos szolgálja

Fényes Elek

Pesten, aug. 14 kén, 1840.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- [1] *Benda Gyula*: Fényes Elek forrásai. *Agrártörténeti Szemle*. 1981. évi 3–4. sz. 365–380. old.
- [2] *Benda Gyula*: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 1767–1867. (Számok és történelem 1.) KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1973. 458 old.
- [3] *Borbély Andor*: Fényes Elek emlékezete. *Földrajzi Közlemények*. 1957. évi 4. sz. 362–364. old.
- [4] *Csendes László*: Hazáját ismerni minden honfinak szép és hasznos. *Népszabadság*. 1996. évi 174. sz. 9. old.
- [5] *Dányi Dezső*: Fényes Elek emlékezete. *Statisztikai Szemle*. 1986. évi 11. sz. 1134–1137. old.
- [6] *Dezsényi Béla*: A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában. Irodalomtörténeti Közlemények. 1953. 163–204. old.
- [7] *Dolányi Kovács Alajos*: Száz év Fejér vármegye községeinek népesedéstörténetéből. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1938. évi 248–265. old.
- [8] *Dombi Péter -- T. Mérey Klára*: Dél-Dunántúl településhálózatának néhány gazdaságtörténeti jellemzője a XIX. század közepén. Fényes Elek két művének számítógépes feldolgozása alapján. 1-2. rész. Somogy megye múltjából. Szerk.: *Szili Ferenc*. Kaposvár. 1991. (Levéltári évkönyv 22./13–33. old. és u.o. (Levéltári évkönyv 23.) 157–169. old.
- [9] *Edelényi Szabó Dénes*: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1927. évi 2. és 3. sz. 169–202., 294–322. old.
- [10] Az első magyar statisztikai hivatal megalapításának százéves fordulója és Fényes Elek emléke. *Statisztikai Szemle*. 1948. évi 1–6. sz. 96. old.
- [11] *Faragó Tamás*: A budapesti peremkerületek leíró statisztikai adatforrásai, 1800–1870. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve XXII. 1985–86–87. Főszerk.: *Kiss Jenő*. Budapest. 1991. 112–129. old.
- [12] *Faragó Tamás*: A pilisi járás népességi adatai a XIX. század közepén. Leíró statisztikáink népességtörténeti forrásrétke. A Dunántúli településtörténete. Szerk.: *Somjai Balázs*. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. Veszprém. 1989. 517–528. old.
- [13] A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–1973. Összeállította: *Fekete Gézáné*. MTA Könyvtára. Budapest. 1975. 610 old.
- [14] Fényes Elek emlékkiállítás. 1957. július 9–19. Útmutató. Budapest. 1957. 24 old.
- [15] Fényes Elek emléktáblájának leleplezése Újpesten. *Statisztikai Szemle*. 1935. évi 9. sz. 809–811. old.
- [16] Fényes Elek jutalom a statisztikai irodalmi tevékenység ösztönzésére. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 8–9. sz. 912–913. old.
- [17] *Fényes Sándor*: Fényes Elek élettörténetéhez. *Magyar Nemzet*. 1982. évi 201. sz. 14. old. (Tisztelt Szerkesztőség rovat.)
- [18] *Fenyő István*: A haza és valósága. Fényes Elek a reformkor évtizedeiben. *Fenyő István*: Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1969. 321–450. old.
- [19] *Galgóczy Károly*: Fényes Elek, a magyar gazdasági egyesület előadója. Az országos magyar gazdasági egyesület emlékkönyve. III. Szerk.: *Galgóczy Károly*. Országos magyar gazdasági egyesület. Budapest. 1883. 110–121. old.

- [20] Horváth Róbert: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának kiadányai. 13.) Budapest. 1966. 130 old.
- [21] Keleti Károly: Fényes Elek emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. 5. köt. 2.) MTA, Athenaeum. Budapest. 1878. 37 old.
- [22] Kemény Gábor: Száz esztendő a „Statistik des Königreichs Ungarn” Fényes Elek magyarországi statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1944. évi 1–3. sz. 46–57. old.
- [23] Körmendi Gábor: Fényes Elek (1807–1876) műveinek válogatott bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1986. 11 old.
- [24] Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1989. 334 old.
- [25] Kósa László: Népismeretünk nagyjai. Fényes Elek. *Élet és Tudomány*. 1987. évi 7. sz. 223. old.
- [26] Kovács Alajos: Fényes Elek statisztikai munkássága. *Statisztikai Szemle*. 1924. évi 7–8. sz. 340–346. old.
- [27] Kovacsics József: Fényes Elek. *Élet és Tudomány*. 1957. évi 29. sz. 899–902. old.
- [28] Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. II. A magyarországi társadalmi-kulturális intézmények története 1945-ig. Művelődéskutató Intézet. Budapest. 1986. 504 old.
- [29] Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1865. Eggenberger Ferdinánd. Pest. 1864. 290 old.
- [30] Magyarország története, 1848–1890. Szerk.: Katus László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979. 768 old.
- [31] Mészáros István: Fényes Elek élete és munkássága. *Statisztikai Szemle*. 1957. évi 7. sz. 533–544. old.
- [32] A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 548 old.
- [33] Paládi-Kovács Attila: Fényes Elek. (A múlt magyar tudósai.) Akadémiai Kiadó. Budapest. 1976. 212 old.
- [34] Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. 1–2. köt. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 570, 482 old.
- [35] Sárközi Zoltán: Mezőkövesdi iparstatisztika 1847-ből. *Matyófölde*. 1970. 98–99. old.
- [36] Szaszkné Sin Aranka: A nemzetiség- és településstatisztika 18–19. századi forrásai. Rendi társadalom-polgári társadalom 2. Kutatás – módszertan. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula. 1989. 457–481. old.
- [37] Szent-Imrey Pál: Fényes Elek születésének 175. évfordulóján. *Magyar Nemzet*. 1982. évi 38. sz. 157. old. (Tisztelet Szerkesztőség rovat.)
- [38] Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája. Budapest. 1894. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utányomat-sorozata.) 374–383. old.
- [39] Thirring Gusztáv: Akadémiánk és a hazai statisztika. Székközlő értekezés. MTA. Budapest. 1927. 60 old.
- [40] Thirring Lajos: Fényes Elek műveinek történeti statisztikai vonatkozásairól és értékeléséről. Történeti statisztikai közlemények. 1–2. KSH Könyvtár és Levéltárak Országos Központja. Budapest. 1958. 76–79. old.
- [41] Thirring Lajos: Sopron jellemzése Fényes Elek 1836 és 1867 között megjelent statisztikai-földrajzi műveiben. *Soproni Szemle*. 1958. évi 3. sz. 207–216 old. és 4. sz. 299–309. old.
- [42] Trócsányi Zsolt: Az 1848/49-i Országos Statisztikai Hivatal. *Statisztikai Szemle*. 1955. évi 3. sz. 216–228. old.
- [43] Tyukody Piroska: Fényes Elek. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Pécs. 1940. 58 old.
- [44] Ünnepek Fényes Elek születésének 150. évfordulójára. *Statisztikai Szemle*. 1957. évi 7. sz. 545–549. old.
- [45] Vért András: Fényes Elek. *Statisztikai Szemle*. 1949. évi 10–11. sz. 351–354. old.
- [46] MTA Kézirattári repertórium. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Kézirattára, valamint a Földüvelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium iratai.
- [47] Magyar agrártörténeti életrajzok. A–H. Szerk.: Fűr Lajos, Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Budapest. 1987. 539–543. old.
- [48] Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy Ferenc. BME–MMÉV–MTA–MTESZ–MVSZ–OMIKK Budapest. 1992. 142–143. old.
- [49] Magyar utazók lexikona. Szerk.: Balázs Dénes. Panoráma Kiadó. Budapest. 1993. 119. old.
- [50] Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig. Főszerk.: Nagy Ferenc. Better–MTESZ–OMIKK. Budapest. 1997. 294–295. old.
- [51] A magyar korona országainak helységnevtára, 1873. Országos m. kir. Statisztikai Hivatal. Athenaeum. Budapest. 1874. 1538 old. (Előszó.)
- [52] A Magyar Tudományos Akadémia alapszabálya. MTA Kézirattár KSK. 8.025/3. Pest. 1860.
- [53] MTA Naggyűlési jegyzőkönyv, 1865. XXV. Pest. IX 1363 Kézirattár.

TÁRGYSZÓ: A statisztika története. Fényes Elek.

SUMMARY

The Study offers data on the life of Elek Fényes, Head of the first National Statistical Office of Hungary in 1848.

On the basis of available data the author tries to approach the historical truth especially in the matter of Elek Fényes' membership of Academy which has brought about many false opinions. The most significant parts of the special literature on Elek Fényes are also summarized in the study.